

ФЕМІННЕ ТА МАСКУЛІННЕ У ПСИХОЛОГІЇ ХУДОЖНЬО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Олена ЗАВГОРОДНЯ

Copyright © 2001

Суспільна проблема: необхідність поглиблення інноваційних процесів у суспільстві, попередження втрат творчого потенціалу обдарованих людей, а також врахування гендерного аспекту їхнього становлення та самореалізації.

Мета статті – обґрунтувати: а) актуальність проблеми фемінного та маскулінного у психології художньо обдарованої особистості; б) теоретичні підходи до розробки цієї проблеми.

Авторська ідея. Творче самовиявлення художньо обдарованої особистості вимагає поєднання сильних сторін фемінності та маскулінності. Конформна орієнтація на статево-рольові стереотипи соціального оточення, зокрема на жорсткі гендерні схеми, гальмує розвиток особистості.

Сутнісний зміст. Фемінність і маскулінність трактуються як комплексні психологічні характеристики, властиві кожній людині і сутнісно пов'язані з розвитком обдарованої особистості. Розглядаються структура та різні компоненти художньої обдарованості: психомоторний, емоційний, когнітивний, мотиваційний, вольовий. Ставиться питання про взаємодію фемінного і маскулінного аспектів в естетично-творчій позиції художника.

Ключові слова: *художня обдарованість, особистість, образотворче*

(візуальне) мистецтво, стать, гендер, фемінність, маскулінність, андрогінність, децентрація, егоцентризм, індивідуалізація, художньо-естетична позиція.

Актуальність досліджень, спрямованих на вивчення психологічних закономірностей становлення обдарованої особистості, зумовлюється необхідністю запобігання втратам творчого потенціалу обдарованих людей, подолання ціннісної дезорієнтації, духовної кризи, а також поглиблення інтеграційних та інноваційних процесів у суспільстві. Причому труднощі не вичерпуються складною економічною ситуацією. Досвід розвинутих країн свідчить, що високий матеріальний рівень життя, хоча і значно розширює можливості людини, автоматично не розв'язує духовних проблем, не забезпечує самоактуалізації особистості, повноти, насиченості й плідності її життя.

Наше дослідження спрямоване на аналіз сутнісних характеристик художньо обдарованої особистості. При цьому ставиться питання про гендерний аспект проблеми. Гендерна концепція акцентує соціокультурні чинники і дає різну інтерпретацію поняттям «стать» (sex) і «гендер» (gender). Теоретичною основою тлу-

мачення цих понять є розрізнення статі, як біологічне спричинення різних характеристик людського буття, та гендеру – сукупності соціально-зумовлених сподівань стосовно поведінки, намірів, прагнень індивіда, котрі визначаються суспільством і мають змінний характер. Гендерні дослідження дають змогу виявити кризові ознаки в нормах, що впливають на формування чоловіка та жінки, а також визначати стратегію подолання консервативних соціально-психологічних стереотипів, які гальмують розвиток та самореалізацію особистості. Це значною мірою стосується художньо обдарованої людини, творче самовиявлення якої вимагає поєднання фемінності та маскулінності.

У психологічних дослідженнях художньої обдарованості розглядаються різні аспекти цієї проблеми – філогенетичний, онтогенетичний, нейрофізіологічний, вивчаються пізнавальна та мотиваційна сфери художників, індивідуальні відмінності творчого процесу, їх особистісні детермінанти та ін. Запропоновані різні теоретичні підходи до проблеми художньої обдарованості, накопичений багатий емпіричний матеріал, але низка питань залишається нерозкритою. До них, зокрема, належать питання про фемінне та маскулінне в особистості та творчості обдарованої людини, про значення статі та гендеру в її становленні і самореалізації. Без їх розв'язання системна теорія художньої обдарованості не може бути повною.

Емпіричні дослідження художньо обдарованих осіб свідчать, що вони більше зорієнтовані на естетичні цінності, ніж на економічні і соціальні, а порівняно з ровесниками – більш

інтроспективні, мрійливі, довірливі й водночас менш конформні та консервативні. Дослідники відзначають певну психологічну фемінність художників, пояснюючи цей факт тим, що артистично обдарованій особистості притаманний широкий спектр почуттів, а також прагнення до розширення емоційного досвіду. Разом з тим у жінок-художниць виявлені відносно високі рівні впевненості і владності, які традиційно пов'язуються з уявленням про маскулінність [45].

Постають питання: такі прояви фемінності у художньо обдарованих чоловіків та маскулінності у жінок є випадковістю чи закономірністю?, як впливають гендерні чинники на становлення обдарованої особистості?, чи існує зв'язок між гендером та структурою художньої обдарованості (особливостями естетично-творчої позиції, візуального мислення тощо)? Психологічно обґрунтованих відповідей на ці запитання немає. Гендерні дослідження, трактування понять маскулінності та фемінності, з одного боку, і вивчення художньої обдарованості – з іншого, здійснюються вченими різної спеціалізації і майже не перетинаються. Пропонована робота – це спроба осмислити окреслене коло теоретико-емпіричних питань.

Поняття «гендеру» (на відміну від «статі» як біологічно детермінованої характеристики) відображає складний соціокультурний процес становлення відмінностей у чоловічих та жіночих ролях, поведінці, ментальних та емоційних параметрах і його результат – конструкт гендеру [15]. Формування гендеру здійснюється: 1) шляхом соціалізації, розподілу праці, системою гендерних ролей, сім'єю, засобами масової інформації;

2) самою людиною на рівні її настановлень, які опосередковують процес прийняття заданих соціумом гендерних схем.

Відомо, що людина багато чого засвоює на несвідомому рівні, але й тоді мають місце значні індивідуальні відмінності. А в процесі свідомого вибору зростає свобода людини: одні норми мислення, поведінки вона приймає, щодо інших виявляє стійкість, не піддаючись тискові соціальних очікувань (факти з біографій митців демонструють нам таку стійкість). Зі свого боку, некритична конформна орієнтація на норми та цінності соціального оточення (зокрема, на жорсткі гендерні схеми) гальмує розвиток особистості.

Проблема виходу за межі консервативних соціально-психологічних стереотипів має важливе значення у випадку художньо обдарованої особистості, самореалізація якої вимагає поєднання аспектів фемінності та маскулінності.

Останні психологічні конструкти мають свою логіку розвитку в історії людства. В XIX столітті маскулінні і фемінні риси вважалися дихотомічними нормативами, будь-яке відхилення від яких сприймалося як крок на шляху до патології. З часом жорсткий нормативізм поступився місцем континууму маскулінно-фемінних властивостей.

На цій основі всередині XX століття психологи сконструювали кілька спеціальних шкал мужності-жіночості (шкали в тестах Термана-Майлз, Гілфорда, ММРІ та ін.). Шкали базувалися на уявленні про те, що в межах певної норми індивіди можуть розрізнятися за ступенем маскулінності – фемінності, але самі

ці характеристики вважалися альтернативними, взаємовиключними: висока маскулінність повинна була корелювати з низькою фемінністю і навпаки; причому для чоловіка була нормативною та бажаною висока маскулінність, а для жінки – фемінність. У подальшому з'ясувалося, що не всі характеристики поляризуються на жіночі і чоловічі. Крім того, різні шкали (емоцій, інтересів, поведінки та ін.) не збігаються: індивід, котрий високо маскулінний за одними шкалами, може бути фемінним – за іншими. Отримані факти сприяли перегляду уявлень про маскулінність і фемінність.

Згодом утвердилася тенденція до розрізнення численних форм маскулінності та фемінності, при цьому самостійне значення даних понять все більше втрачалося. Це можна пояснити феміністичною реакцією на поляризацію та ієрархічну підпорядкованість гендерних означень, властиву андроцентричному мисленню. Воднораз став формуватися погляд на маскулінність і фемінність як автономні, «рівноправні» психологічні характеристики. В 1975 році С. Бем вводить поняття психологічної андрогінності та формулює гіпотезу про її зв'язок з душевним благополуччям людини. Емпіричні дослідження гіпотезу не підтвердили. Одна з імовірних причин – концептуальна: андрогінність трактувалась автором як баланс рис маскулінних та фемінних у традиційному розумінні, зокрема активності і пасивності. Пізніше С. Бем змінила напрям своїх пошуків, та ідея андрогінності не втратила своєї привабливості для інших дослідників [29; 54; 60]. На нашу думку, вона є плідною за умови теоретичної

розробки понять маскулінності і фемінності, відмови від традиційної поляризації та емпіризму в трактуванні їхньої природи.

Нами пропонується своє розуміння маскулінності та фемінності, оскільки дані поняття розглядаються не як гендерні стереотипи (які мають змінний характер залежно від культури, часу тощо і здебільшого химерно поєднують конструктивні і деструктивні компоненти, тобто такі, що сприяють особистісному розвитку, і такі, що призводять до деградації), а як конструктивно-автономні (неопозиційні) комплексні характеристики, потенційно властиві кожній людині як обопільне становлення двох ліній у розвитку особистості – індивідуалізації та децентрації. Очевидно, що існують певні біопсихічні чинники (а не лише ідеологія патріархату) того, що в більшості культур прояви індивідуалізації переважно схвалювались у чоловіків, а децентрації – у жінок, хоча еґо-центрована жінка і слабкий (залежний) чоловік засуджувалися суворіше, ніж протилежні варіанти.

Психологічна маскулінність значною мірою пов'язана з індивідуалізацією особистості, тобто розвитком її від середовищної залежності до автономності, від конформності до вільного самовизначення. На думку В. Гумбольдта, «свобода з більшою силою виявляється в окремій людині, а природна необхідність – у масах та людському роді, і для того, щоб визначити царство першої, треба передусім розвинути поняття індивідуальності» [22]. Становлення індивідуальності пов'язане з розвитком самосвідомості і волі. Це відбувається тоді, коли людина усвідомлює себе як

представника певного історичного часу, спадкоємця певних культурних традицій, носія тих чи інших обдарувань і неповторних поворотів долі. В цій “універсальній” унікальності вона приймає своє життєве завдання, визначає покликання, в якому бачить переконливе звертання духовного світу тільки до неї. Доки людина не пізнає, що саме спричинює унікальність і неповторність її власного існування, вона не зможе відчути аксіологію власного життя як невіддільну складову своєї долі [53]. Отож індивідуалізація відображає психологічну реальність філософського трактування розвитку духу (його самодетермінації) як домінанти чоловічого принципу.¹

¹ В багатьох психологічних концепціях можна констатувати домінування чоловічого принципу. Наприклад, у теорії Л. Колберга [66] моральний розвиток особистості пов'язується із зростанням автономності, самостійним рефлексійним усвідомленням прав людини та загальних принципів справедливості. Виділяється шість стадій морального поступу особистості, причому для більшості жінок є характерною зупинка на третій стадії, де добро ототожнюється з допомогою, котра надається іншим людям та задовольняє їхні потреби. Окремі жінки, виявляючи активність у традиційно чоловічих сферах, усвідомлюють недостатність такої моральної орієнтації, стають більш автономними і розвиваються до вищих стадій досконалості (людські стосунки підпорядковуються правилам, а правила – загальним принципам справедливості). Про андроцентризм даної концепції свідчить надання переваги критеріям автономізації та індивідуалізації у моральному розвитку особистості, ігнорування жіночого типу цього розвитку, недооцінка таких аспектів моральності, як турботливість, чуйність, здатність до співпереживання.

Важливість індивідуалізації у формуванні саме чоловіка, а не жінки доведена роботами Н. Ходороу, яка проаналізувала становлення статевої ідентичності дитини в ранньому віці. Людиною, котра опікується маленькими дітьми, є переважно жінка (мати, нянька, вихователька). Формування дівчинки здійснюється у ситуаціях тісного зв'язку з матір'ю. Ідентифікуючи себе як особу жіночої статі, дівчинка відчуває себе подібною до матері. У такий спосіб досвід первинного єднання пов'язується з формуванням жіночої ідентичності. Навпаки, становлення статевої ідентичності хлопчика – це усвідомлення себе як іншого, відмінного від матері, необхідність уособлення та утвердження меж свого Я. На думку Ходороу, ранній досвід дівчаток дає підстави для переживання потреб та почуттів іншої людини як своїх, сприяє емпатійному розвитку, подоланню егоцентричних тенденцій.²

Психологічна фемінність пов'язана з децентрацією особистості, тобто зміщенням мотиваційно-ціннісної домінанти з егоцентричних і групоцентричних прагнень на універсально-милосердні та альтруїстичні. Причому децентрація базується на неусвідомлюваних процесах, виявляється безпосередньо в почуттях та бажаннях і не підлягає прямій вольовій регуляції (не можна примусити себе співпереживати: або співпереживаєш, або ні).

² Імовірно, що інноваційні технології батьківства з активним включенням батька на ранніх етапах розвитку дитини (спілкування з дитиною у пренатальному періоді, участь в пологах і т.д.) сприяють емпатійному розвитку хлопчика та індивідуалізації дівчинки.

Проблема децентрації як подолання егоцентризму привертала увагу багатьох філософів та психологів. М. Бердяєв характеризує егоцентризм як концентрацію на своєму Я, яке «не здатне вийти в іншого» [5, с. 77]. Він гальмує розвиток особистості, створюючи перепону на шляху її самореалізації [6]. Егоцентрична людина живе у світі “кривих дзеркал”, тому замість інших людей бачить навколо себе лише свої проєкції. Згідно з концепцією А.А. Ухтомського, «доки людина ще не вільна від свого Двійника, вона, власне, ще не має свого Співбесідника, а говорить і марить сама із собою, і лише тоді, коли вона проб'є скорлупу і поставить у центр тяжіння особу іншого, вона вперше отримує Співбесідника. Двійник помирає, щоб дати місце Співбесіднику» [51, с. 385]. Сутність подолання егоцентричної позиції – внутрішній перехід від сприймання іншої людини як відчуженого «Я», або “Воно” (те, що несе мені загрозу чи підлягає використанню) до прийняття її як «Ти».

Дослідження Ж. Піаже, Л.С. Виготського, Т.І. Пашукової, Л.Ф. Обухової та інших показали, що егоцентризм виявляється як фіксація на власних переживаннях, нерозуміння інших людей, байдужість до їхніх почуттів, а також як відсутність орієнтацій на загальнолюдські цінності. К. Хорні, досліджуючи природу неврозів, відзначає, що невротик, поглинутий собою внаслідок напруженості внутрішніх конфліктів, чіпляється за свої неконструктивні “особливі рішення», які тимчасово полегшують його страждання, але водночас блокують можливість зцілення та розвитку [55]. Навпаки, звертаючись до особистості, спрямованої на

самоактуалізацію, А. Маслоу вважає, що “саме така людина може забути про своє Я і зосередитися на розв’язанні власної проблеми, вона найбільш спонтанна в діях”³ [32, с. 63]. Відтак децентрація відображає психологічну реальність філософського трактування розвитку душі (здатності до співстраждання і любові)⁴ як домінанти жіночого принципу [54].

Емпіричні дослідження свідчать про такі відмінності поведінки людини залежно від статі: у ситуаціях спілкування з незнайомими однолітками, дівчатка поводяться менш егоцентрично, ніж хлопчики [61]; жінки, на відміну від чоловіків виявляють більшу здатність до фасилітації соціальної взаємодії, більшу емпатію та схильність до демократичного стилю спілкування [71], альтруїстичне ставлення до дітей за сімейної нестачі коштів [18]; проте чоловікам

³ Зовні людина, зосереджена на розв’язанні проблеми чи виношуванні ідеї, задуму, може виглядати егоцентричною, проте це не егоцентризм, зумовлений недостатнім розвитком чи регресом, а центрація на внутрішній «творчій дитині», її обберігання, плекання, в результаті чого «вона» дозріває і стає здатною відділитися від творця.

⁴ Про сутність любовного ставлення до людини, підкреслюючи аспект децентрації, пише православний філософ А. Сурожський: “...Але щоб побачити людину безвідносно до мене самого, треба відсторонитися від себе та своїх суджень, і тоді можна бачити вглиб і чути іншого ...Бачити і чути іншого – означає прийняти у себе, пережити спільність з ним. Любити – це припинити вбачати у самому собі центр і мету існування...Тоді вже нема самоствердження та самовиправдання, а є спрямування до того, щоб вона [інша людина] була у всій повноті свого буття” [50, с. 221].

притаманна більша автономність і менша поступливість [71], вони не схильні жертвувати своїми інтересами та звичками заради інших членів сім’ї [18].

Дані відмінності зумовлені багатьма чинниками, зокрема гендерною соціалізацією та тиском соціальних очікувань (турботливості, співчутливості – від жінок, наполегливості, цілеспрямованості – від чоловіків). Наприклад, у культурі білих американців гендерні стереотипи вимагають від чоловіка відповідати образу незалежної особи, здатної протистояти зовнішньому впливу. Отож тиск таких експектацій значно більший від чоловіка, ніж жінки [71]. Етнокультурні чинники можуть модифікувати міжстатеві відмінності. Так, є дані, що у груповій поведінці американців африканського походження чоловіки легше підкоряються впливам, ніж жінки [59].

Окремі автори [24, 35 та ін.] вказують на своєрідність співвідношення маскулінності і фемінності в характері та поведінці українських чоловіків і жінок. Але конкретні психологічні дослідження, які показали б реальну картину гендерних відмінностей, до останнього часу не проводилися.

Психологічну андрогінність пов’язуємо з високим рівнем розвитку особистості, подоланням егоцентричних, групоцентричних та конформних настановлень, поєднанням індивідуалізації та децентрації. Пояснити це можна так. Мотиви андрогінності широко описані в міфології, релігії, філософії. З новою гостротою вони виявили себе у ХХ столітті. Зокрема, М. Бердяєв писав: «Нова людина є перш за все така, яка відновила у собі

андрогінічний образ і подобу Божу, викривлену розпадом на чоловіче і жіноче в людському родоводі» [6, с. 418]. Наше завдання полягає в тому, щоб розкрити психологічну природу андрогінності, виявити її зв'язок із властивостями художньо обдарованих чоловіків та жінок.

Охарактеризуємо художню обдарованість на прикладі образотворчої. Останню можна визначити як інтегральну властивість особистості – багаторівневий поліаспектний комплекс схильностей і здібностей, мотиваційних та операціональних компонентів, котрі, розвиваючись, підпорядковуються естетично-творчій позиції особистості і забезпечують здатність людини до значущого внеску в ту чи іншу сферу візуального мистецтва.

Образотворча обдарованість базується на розвинутій психомоториці, складних і тонких зорово-моторних координаціях, пов'язаних з функціонуванням відповідних мозкових структур. Ураження певних структур мозку призводить до розладу образотворчої діяльності. Але у художників при цьому спостерігаються значні компенсаторні можливості.⁵ Це саме

⁵ Враховуючи дефекти малюнків, властиві хворим з пошкодженнями правої або лівої півкулі, можна було б чекати аналогічних відхилень у талановитих художників з патологією мозку. Проте цього не спостерігається. В художника Л. Корінта після пошкодження правої півкулі радикальним чином змінився стиль, але рівень його майстерності залишився таким же високим, як і до хвороби. Цільність зображень не постраждала. Приклади художників Редершендта, Сабареля та інших також свідчать про білатеральність та значні компенсаторні можливості хворих художників [13].

стосується порушень роботи зорового аналізатора, травмування, або навіть втрати рук.⁶

Психомоторний компонент – первинний у генезисі художньої обдарованості, найвкоріненіший у природі, схожий у дитини і дитинчат людиноподібних мавп. Останні у своєму «малюванні» виявляють чуття цілого та рівноваги. Це свідчить про те, що в них переважає психомоторний компонент, тоді як у дитини він ще на ранніх стадіях, не сформувавшись, починає підпорядковуватися вищим рівням активності. Специфіка людського розвитку полягає в тому, що, за висловом В.Франкла, “дух робить психофізичне інструментом: духовна особистість організує психофізичний організм” [53, с. 102]. Таке “домінування духу” особливо характерне для критичних ситуацій (хвороба, травмування).

Крім психомоторного, в образотворчій обдарованості наявні емоційний, когнітивний, мотиваційно-вольовий аспекти. Зокрема, *емоційний аспект* – це передусім особливості переживання суб'єктом того, що він бачить, здатність до своєрідного співпереживання» предметам, формам, лініям, «емоційне бачення» та одухотворення світу, а також гостре реагування на красу і водночас потворність людського внеску у світ природи. Цей аспект вирізняється високою активністю неусвідомлюваних форм психічної діяльності, котра властива художньо обдарованій людині і виявляється у вразливості,

⁶ Приклад Миколи Бідняка, який, втрапивши у 15-річному віці обидві руки, все-таки здійснився як митець (у роботі він навчився використовувати зуби та пальці ніг).

катарсичності, внутрішній драматичності переходу стихії несвідомого у гармонію візуальних символів. Глибинне несвідоме поєднує людину з природою. Але зазвичай існує невидимий бар'єр, що розмежовує людину і природу як «Я» і «не Я», як суб'єкт і об'єкт. В акті творчості відбувається «зняття цього бар'єра». Такий досвід, на думку С.Л. Франка, відкриває людині глибоку спорідненість між світом її душі і першоосновою того, що постає перед нею як зовнішній світ предметної реальності [52].

Когнітивний аспект образотворчої обдарованості виявляється у здатності суб'єкта до творення нових форм та образів на підвалинах динамічного використання візуального досвіду, який постійно збагачується різноманітними враженнями (діє механізм запам'ятовування), зокрема, пов'язаними із освоєними художніми техніками та матеріалами. Під впливом мистецтва в обдарованої людини формується особливе мислення – образотворче, основна лінія розвитку якого полягає у «трансформації матеріалу дійсності в образи художнього твору» [44, с. 25]. При цьому естетично перетворюється і суб'єктивна реальність: невізуальна емоційна стихія трансформується у форми візуального мистецтва. Еволюція аналізованого мислення здійснюється за характеристиками незалежності, унікальності, глибини, метафоризму. На думку А. Мальро, «художник імовірно володіє оком, але не в п'ятнадцять років...⁷ Суверенний спосіб світовідчуття великих митців – це

⁷ *Можливі випадки прискореної еволюції художника (яскравий приклад – Надя Ружева), коли унікальне “своє бачення” виявляється в юному віці.*

спосіб бачення останніх картин Ренуара, Тиціана, Франса Гальса. Він подібний до голосу глухого Бетховена, тобто бачення, яке зберігається у них, коли вони починають сліпнути» [цит. за 44, с. 25].

Мотиваційно-вольовий аспект підкреслює, що у процесі становлення художньої обдарованості безпосередня схильність до образотворчої діяльності еволюціонує у свідому творчу волю, у прагнення до оригінального внеску в мистецтво⁸. Згідно з концепцією А. Мальро, художником стає не просто здібна молода людина, а така, яку відкриття творів мистецтва захопило набагато глибше, ніж відкриття речей. Х. Гарднер [65] вводить термін «кристалізує переживання» – своєрідне осяяння в процесі сприймання наукового або художнього твору; його результат – професійне самовизначення людини, за якого зберігається безпосередня мотивація, самоцінність творчого процесу⁹. До

⁸ *«Манія, що неодмінно скажу щось нове, не залишає мене» [17, с. 61].*

⁹ *Відомі з біографій митців факти швидкої втрати інтересу до плодів своєї діяльності, коли вони творили новий твір на старому завершеному, оскільки відчували сильний творчий порив, а чистого полотна не було [17]. «Власне, завжди, коли я працюю над чимось, то й не думаю про створення художнього твору; працюю тому, що того моменту не можу не працювати» [А. Славичек, 33, с. 333]. «Мета роботи ... не в тому, щоб отримати картину ... мета - досягнення стану вищого буття, ця робота незвичайний момент життя. В такі хвилини діяльність неминуча» [Р. Генрі, 33, с. 438-439].*

Хоча ці висловлювання свідчать про пріоритетність процесу творчості для митця, байдужість до своїх творів є швидше винятком, ніж правилом. Художника хвилює доля його картин, травмує недбале ставлення до них, цікавить думка глядача. Відомі факти особливої прив'язаності художника до своїх картин, коли він найулюбленішу всюди возить із собою, не згоджується розлучитися з нею ні за яких умов.

того ж вольовий аспект обдарованості виявляється в наполегливій роботі, у здоланні внутрішніх та зовнішніх перешкод, найзавбніших спокус на шляху становлення та реалізації себе як художника.

Різні аспекти художньої обдарованості інтегруються і підпорядковуються естетично-творчій позиції особистості, котра визначає тип взаємодії людини зі світом, переважає у структурі обдарованості і водночас виходить за її межі, тобто утверджується від індивідуально-психологічного простору до соціокультурного. Для цієї позиції властиве поєднання почуття глибинного зв'язку із Всесвітом (джерело якого «не примус та авторитет» [5], а емпатійне розширення душі), з неприйняттям дійсності такою, якою вона є, гострим переживанням потворного, брутального (так званій «художньо-больовий рефлекс» [56]). Ось чому в творчому самовиявленні художника одночасно присутні образи звеличення і заперечення світу; останнє не заради свавільного самоствердження, а «в ім'я того, чим він (світ) хоч іноді є» [25, с. 330], в ім'я краси, що дарує можливість єднання. У такий спосіб долається біль, страждання, хаос суб'єктивності просвітлюється, втілюється в космос образу, де результат – «внесення у світ смислу, і вже одним цим зміна світу через самодинаміку суб'єкта культури» [3, с. 305].

В естетично-творчій позиції знаходить повний вияв взаємодія жіночого та чоловічого аспектів як основа високих здібностей, таланту. В художній традиції різних народів можна констатувати відносно домінування одного з цих аспектів. Наприклад, у східних традиціях, пов'язаних

з буддизмом, переважає аспект децентрації: «Саме прагнення намалювати рослину чи тварину означає, що в людині є щось відповідне цій рослині або тварині... При цьому свідомість повинна бути цілком вільною від суб'єктивних егоцентричних мотивів...Тоді людина, котра споглядає об'єкт, перестає усвідомлювати себе відстороненою й ототожнюється з ним. Таке споріднення дає змогу художнику відчувати пульс життя, що синхронізує як у ньому, так і в об'єкті. Ось що мають на увазі, коли говорять, що суб'єкт втрачає себе в об'єкті» [49, с. 43–44].

У класичній європейській традиції переважає маскулінний аспект уособлення та індивідуалізації. «В природі ми бачимо силу, яка поглинає інші сили..., а мистецтво – її пряма протилежність, вона виникає із зусиль індивідуума, який чинить опір руйнівній силі цілого...» [20, с. 75]. Час змінює орієнтації. І свого часу в Європі популярності набули ідеї «паломництва на Схід», мотиви єднання, гармонії. «Повернутися до Всесвіту, відмовитися від нестерпного уособлення..., так розширити свою душу, щоб вона знову змогла осягнути Всесвіт» [19, с. 258]. У постмодернізмі кінця минулого століття помітний фемінний аспект: мультипозиційність, «демократичне» поєднання високого та низького, деієрархізація тощо. В індивідуальній практиці митця, його естетично-творчій позиції можуть переважати маскулінні чи фемінні тенденції, хоча доречні і необхідні обидві. Поза жіночим аспектом самовиявлення набуває форм нав'язливого нарцисового монологу, а поза чоловічим – душевна глибина залишається невисловленою.

На підставі викладеного вкажемо на такі перспективні напрямки дослідження:

– визначення впливу статі та гендеру на становлення обдарованої особистості;

– порівняльне дослідження рівнів фемінності, маскулінності, андрогінності художньо обдарованих осіб та їх ровесників;

– визначення зв'язку індивідуальних відмінностей у структурі художньої обдарованості (особливостей естетично-творчої позиції, мотивації, візуального мислення) з переважаючим фемінності або маскулінності.

1. *Балл Г.А.* Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии. – Киев-Донецк, 1993.

2. *Балл Г.О.* Здібності учнів та принципи їх урахування в підготовці до професійної праці // Професійно-технічна освіта. – К., 1998. – С. 45–48.

3. *Бахтин М.М.* Эстетика словесного творчества. – М., 1988.

4. *Бердяев Н.А.* Философия свободы. Смысл творчества. – М., 1989.

5. *Бердяев Н.А.* О назначении человека. – М., 1991.

6. *Бердяев Н.А.* Мир объектов: опыт философии одиночества и общения // Мир философии: В 2-х т. – М., 1991., – Т.2.

7. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1968.

8. *Боришевський М.Й.* Моральна активність як продукт творчості та самотворення особистості // Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога. – К., 1998.

9. *Берхин Н.Б.* Общие проблемы психологии искусства. – М., 1981.

10. *Бессознательное.* Природа, функции, методы исследования. – Тбилиси, 1978.

11. *Бубер М.* Два образа веры. – М., 1995.

12. *Вентцель К.И.* Этика и педагогика творческой личности. – М., 1912. – Т.2.

13. *Вівчарик Т.П.* Психологічні механізми самореалізації жінки / Автореф. дис...канд. психол. наук. – К., 2000.

14. *Виану Т.* Исследования по эстетике. – Бухарест, 1972.

15. *Воронина О.А.* Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе // Общественные науки и современность. – 2000. – № 4.

16. *Выготский Л.С.* Психология искусства. – М., 1968.

17. *Врубель М.* Переписка, воспоминания о художнике. – М., 1976.

18. *Давыдова Н.М.* Глава семьи: распределение и способ выживания // Общественные науки и современность. – 2000. – № 4. – С. 51–57.

19. *Гессе Г.* Избранное. – М., 1977. – 258 с.

20. *Гете И.В.* Об искусстве. – М., 1975. – С. 75–76.

21. *Григорьева Г.* Красотой Японии рожденный. – М., 1993.

22. *Гумбольдт В.* Язык и философия культуры. – М., 1985.

23. *Данг' Нгок Занг Куан.* Про взаємодію західних та східних джерел у європейській культурі // Всесвіт. – 2001. – № 1–2. – С. 165–167.

24. *Зборовська Н.* Український культурний канон: феміністична інтерпретація // Кур'єр Кривбасу. – 2000. – № 125–126. – С. 117–124.

25. *Камю А.* Бунтующий человек. – М., 1990.

26. *Кириенко В.И.* Психология способностей к изобразительной деятельности. – М., 1959.

27. *Кон И.С.* Психология половых различий // Вопросы психологии. – 1997. – № 3. – С. 165–174.

28. *Костюк Г.С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989.

29. *Кочарян О.С.* Особистість і статеві ролі: симптомокомплекс маскуліність-фемініність в нормі і патології / Автореф. дис...канд. псих. наук. – К., 1996.

30. *Кульчицька О.І.* Обдарованість і форми її прояву на різних вікових етапах розвитку людини // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2000. – № 1. – С. 102–108.

31. *Леонтьев А.Н.* Некоторые проблемы психологии искусства // Избр. психолог. произв. – М., 1983. – Т.2. – С. 232–239.

32. *Маслоу А.* Психология бытия. – М., 1997.

33. *Мастера искусства об искусстве.* – М., 1969. – Т. 5–2.

34. *Максименко С.Д.* Основы загалной психології. – К., 1998.
35. *Маланюк Є.* Жіноча мужність // Українські періодичні видання для жінок в Галичині. Анот. каталог. – Львів, 1996.
36. *Мамардашвили М.* Сознание и цивилизация // Природа. – 1988. – № 11. – С. 77.
37. *Мелик-Пашаев А.А.* Художник и природа. Эстетическое отношение к природе как источник творчества // Человек. – 1991. – № 6. – С. 23–29.
38. *Мелик-Пашев А.А.* Об источнике способности человека к художественному творчеству // Вопр. психологии. – 1998. – № 1. – С. 76–82.
39. *Моляко В.А.* Некоторые особенности проявления интуиции в творческих процессах // Теорія та практика управління соціальними системами. – 2000. – № 1. – С. 90–101.
40. *Моляко В.А.* Художественная одаренность // Обдарована дитина. – 1998. – № 5–6. – С. 10–12.
41. *Моляко В.А.* Михаил Врубель – выдающийся художник начала XX века // Обдарована дитина. – 1998. – № 5–6. – С. 56–59.
42. *Пашукова Т.И.* Эгоцентризм в подростковом и юношеском возрасте: причины и возможности коррекции. – М., 1998.
43. *Попова Л.В.* Проблемы самореализации одаренных женщин // Вопр. психологии. – 1997. – № 2. – С. 31–40.
44. Психология процессов художественного творчества. – Л., 1980.
45. *Рождественская И.В.* Проблемы и поиски в изучении художественных способностей // Психология художественного творчества, Минск. – 1999. – С. 283–295.
46. *Роменець В.А.* Психологія творчості. – Київ, 1971.
47. *Роменець В.А.* Аналіз творчого процесу // Філософська думка. – 1972. – № 1. – С. 51–60.
48. *Роджерс К.* Несколько важных открытий // Вест. Моск. универс. – Сер. 14. – 1990. – № 2. – С. 58–61.
49. *Судзуки Д.Т.* Мистицизм: христианский и буддистский.
50. *Сурожский А.* О встрече. – Клин, 1999.
51. *Ухтомский А.А.* Письма // Пути в неизвестное. – М., 1973.
52. *Франк С.Л.* Сочинения. – М., 1990.
53. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. – М., 1990.
54. *Хамитов Н.В.* Пределы мужского и женского. – Київ, 1997.
55. *Хорни К.* Невроз и личностный рост: борьба за самореализацию. – СПб., 1992.
56. *Цветаева М.* Мой Пушкин. – М., 1970.
57. *Шестов Л.* Добро в учении гр. Толстого и Ф. Ницше // Вопросы философии. – 1990. – № 7. – С. 59–127.
58. *Эдмонстон П.* Понятийная модель зрительной творческой одаренности // РЖ Общ. науки за рубежом. Сер. 3. – 1976. – № 3. – С. 142–143.
59. *Adams K.A.* Who has the final word? Sex, race and dominance behavior // J. of Personality and Social psychology. 38, 1–8, 1980.
60. *Badinter E.D.* XX de l'identite masculine. – Paris, 1992.
61. *Borja-Alvarez, T.* Contribution of male and female quests and hosts to peer - group entry // Child Development. 62. – P. 1079–1090, 1991.
62. *Chodorov N.* Feminism and difference // Soc. Review. 1976. N 46. – P. 42–46.
63. Conceptions of giftedness (Ed. by Sternberg R. J., Davidson J.E.). Cambridge. 1986.
64. *Fontain J.* The cultural embedment of guilt and shame: the relationship between religiosity, value orientation and guilt and shame feelings in Belgium and Indonesia // Abstracts III European congress of psychology. 1993. Tampere, Finland. № 111. – P. 56
65. *Gardner H.* Art, mind and brain N.-Y., 1982.
66. *Kohlberg L.* The Philosophy of Moral Development: Essays on moral development. San Francisco, 1981.
67. Motivation and Society, - London, 1982.
68. *Peres-Delgado E., Mestre V., Trias D.* (Spain). The development of moral judgment and human values // Abstracts III European congress of psychology. 1993. Tampere, Finland, № 632. – P. 221
69. *Siann G.* Gender, Sex and Sexuality. London, 1994.
70. *Taylor M.C. and Hall J.A.* Psychological androgyny: theories, methods and conclusions // Psychological Bulletin, 1982, 92, 2. – P. 347–366.
71. *Under R.K. and Grawford M.* Women and Gender: A feminist psychology. London: McGraw Hill, 1992.
72. *Winner E.* Inverted World. The psychology of the arts London, 1982.